

Η παράδοση της εξουσίας από το ΕΑΜ μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας

Γιάννης Σκαλιδάκης

Δημοσιεύτηκε στον τόμο *Η Συμφωνία της Βάρκιζας*, στα *Ιστορικά* της Ελευθεροτυπίας, στις 13 Φεβρουαρίου 2010.

Μια από τις πιο σημαντικές και συνάμα εντυπωσιακές επιπτώσεις της Αντίστασης στην κατεχόμενη Ελλάδα ήταν η απελευθέρωση μεγάλου μέρους της χώρας πολύ πριν την αποχώρηση των κατοχικών στρατευμάτων στο τέλος του πολέμου. Από τις αρχές του 1943 και με την ραγδαία ανάπτυξη της ένοπλης αντιστασιακής δράσης, τα ορεινά της χώρας άρχισαν να απαλλάσσονται από την παρουσία τόσο του κατακτητή όσο και των σωμάτων ασφαλείας της κυβέρνησης των Αθηνών. Μέχρι το καλοκαίρι της ίδιας χρονιάς, η Ελεύθερη Ελλάδα ήταν μια αδιάψευστη πραγματικότητα, μια ενιαία επικράτεια με ραχοκοκαλιά την οροσειρά της Πίνδου από την εξεγερμένη Δυτική Μακεδονία μέχρι τη Ρούμελη ενώ και σε άλλες περιοχές της χώρας η ένοπλη Αντίσταση δημιουργούσε απελευθερωμένους θύλακες. Ελεύθερα ήταν και σημαντικά αστικά κέντρα της εποχής όπως τα Γρεβενά, η Καρδίτσα και το Καρπενήσι.

Τον Αύγουστο του 1943 ο βρετανός ταγματάρχης J. M. Stevens, που για τρεις μήνες είχε επισκεφτεί ολόκληρη την ελεύθερη περιοχή από δυτική Μακεδονία ως τη Ρούμελη, σημείωνε πως:

«Αν και τα σύνορα των δύο ζωνών κυμαίνονται σύμφωνα με τα αποτελέσματα της στρατιωτικής δράσης, η κεντρική ορεινή ραχοκοκαλιά της Πίνδου είναι ένα ενιαίο σύνολο το οποίο είναι απίθανο να χωριστεί ή να κρατηθεί μόνιμα από τις παρούσες δυνάμεις του Άξονα στην Ελλάδα. Σε αυτήν την περιοχή οι Έλληνες έχουν στήσει τη δική τους πολιτική διοίκηση. Το «μέτωπο» που χωρίζει τις δύο ζώνες ισχύει μόνο για άτομα με στολή. Οι πολίτες περνούν από τη μια στην άλλη χωρίς ενόχληση αν τα χαρτιά τους είναι εντάξει. Σαν παράδειγμα, ένα εβδομαδιαίο λεωφορείο ξεκινά από τη Σιάτιστα, μια αντάρτικη πόλη των 4.000 κατοίκων, στη Θεσσαλονίκη. Το μέτωπο είναι πολύ μακρύ για να φυλάγεται μόνιμα από όποια μεριά και

μοιάζει περισσότερο με ένα σύνορο μεταξύ δύο αμοιβαία καχύποπτων χωρών που πυροβολούν τους στρατιώτες η μια της άλλης όποτε περνούν τα σύνορα, παρά ένα μέτωπο δύο αντιτιθέμενων στρατών. Ακόμα και στην κατεχόμενη ζώνη, η κατοχή περιορίζεται σε ορισμένες μεγάλες πόλεις, στρατηγικά σημαντικά σημεία και στη φύλαξη ζωτικών γραμμών επικοινωνίας αλλά πάντα ελλοχεύει ο κίνδυνος οι δυνάμεις του Άξονα να επισκεφτούν μερικά απομακρυσμένα χωριά: οι αντάρτες μπορούν να παρεμποδίσουν τέτοιες εκστρατείες αλλά δεν μπορούν να προλάβουν την επανεμφάνισή τους. Στην κατεχόμενη ζώνη η ζωή είναι αβέβαιη και τα απελευθερωτικά κινήματα είναι παράνομα. Στη μη κατεχόμενη Ελλάδα η ζωή είναι ελεύθερη».¹

«Δεν είχα αντιληφθεί προτού πάω εκεί ο ίδιος πόσο μεγάλη είναι ή πόσο ελεύθερη», υπερθεματίζει στην δική του έκθεση ο ταγματάρχης D. Wallace επίσης τον Αύγουστο του 1943:

«Όλος ο κεντρικός όγκος που σχηματίζει τη ραχοκοκαλιά της Ελλάδας είναι εντελώς και εξ ολοκλήρου ανεξάρτητος από την επιρροή ή την επαφή με τις δυνάμεις κατοχής ή τη διοίκηση των Κουίσλινγκ στην Αθήνα. Τα σύνορα ανατολικά και δυτικά είναι αόριστα και διαφέρουν από καιρό εις καιρό με τη δραστηριότητα των δυνάμεων του Άξονα. Αλλά σε κανονικές συνθήκες διατρέχουν σχεδόν παράλληλα τα σύνορα της θεσσαλικής πεδιάδας από τη μια πλευρά και των κύριων κοιλάδων της Ηπείρου από την άλλη. Υπάρχουν, φυσικά, απομονωμένα κομμάτια απελευθερωμένων περιοχών σε όλη την Ελλάδα αλλά αυτό είναι το μεγαλύτερο συνεχές κομμάτι και ξεκινά αδιάσπαστο από τη νότια Σερβία μέχρι κάτω τα βουνά της Γκιώνας και του Παρνασσού. Μέσα σε αυτό είσαι σε πλήρη ασφάλεια. Μπορείς να ταξιδέψεις από τη Φλώρινα μέχρι τις παρυφές της Αθήνας με τίποτα άλλο από μια άδεια από το ΕΑΜ».²

Η μεγάλη αυτή περιοχή ήταν φανερό ότι έπρεπε να διοικηθεί. Ήδη από τις αρχές της Κατοχής ο ελληνικός κρατικός μηχανισμός ήταν υπό διάλυση και δεν είχε ως

¹ PRO HS 5/636: Report of Major J. M. Stevens on Present Conditions in Central Greece.

² PRO HS 5/636: BRITISH POLICY & RESISTANCE MOVEMENTS IN GREECE, by Major Wallace.

προτεραιότητα να ασχοληθεί με τις ανάγκες των κατοίκων της χώρας. Αντιθέτως λειτουργούσε λίγο-πολύ ως παράρτημα των κατοχικών δυνάμεων. Η πολιτική για την ύπαιθρο συνοψίζονταν στην προσπάθεια υποχρεωτικής συγκέντρωσης και απόσπασης μεγάλου μέρους της αγροτικής παραγωγής χωρίς ουσιαστικά κανένα αντάλλαγμα. Αυτή η κατάσταση σε συνδυασμό με την τέλεια ανικανότητα προστασίας του αγροτικού κόσμου που γινόταν έρμαιο λήσταρχων, «λεγεωνάριων», ιταλών πλιατσικολόγων και εκβιαστών συνεργατών τους ήταν που ώθησαν κιάλας τον αγροτικό κόσμο προς την εξέγερση και την υποστήριξη του αντάρτικου εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα. Ο ΕΛΑΣ, με τη σωστή στρατηγική του Άρη Βελουχιώτη, έδωσε μορφή και περιεχόμενο στη συσσωρευμένη απελπισία και οργή αυτού του κόσμου, που πλαισίωσε μαζικά την ένοπλη Αντίσταση.

Η λαϊκή αυτοδιοίκηση

Με την κατάργηση των οργάνων του παλιού κράτους, αναδύθηκαν νέες μορφές αυτοδιοίκησης της υπαίθρου. Δραστήριες τοπικές οργανώσεις του ΚΚΕ, όπως στο Φουρνά Ευρυτανίας με την εμβληματική μορφή του νεαρού Γεωργούλα Μπέικου, ανέλαβαν με πνεύμα πρωτοβουλίας την κωδικοποίηση των νέων θεσμών. Παλιές πρακτικές αυτοδιοίκησης αναβίωσαν. Οι κοινότητες εξέλεξαν επιτροπές λαϊκής αυτοδιοίκησης και ακόμα συγκρότησαν λαϊκά δικαστήρια για την επίλυση των διαφορών τους με την ενθάρρυνση του ΕΛΑΣ. Παράλληλα πλαισιώνονταν και ισχυροποιούνταν οι τοπικές επιτροπές του ΕΑΜ.

Καθώς όμως η ελεύθερη επικράτεια μεγάλωνε και ο ΕΛΑΣ μετατρέποταν σε κανονικό και ευμεγέθη στρατό, μεγάλωναν και οι απαιτήσεις διοίκησης. Μέσα από διάφορες εμπειρίες και διαφορετικές αντιμετώπισεις τοπικά των προβλημάτων που ανέκυπταν, συγκροτήθηκε σταδιακά ένα σώμα θεσμών, ένας κώδικας αυτοδιοίκησης και λαϊκής δικαιοσύνης που αποκρυσταλλώθηκε από το Γενικό Στρατηγείο του ΕΛΑΣ το Δεκέμβριο του 1943 και επικυρώθηκε σε γενικές γραμμές από την Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης (ΠΕΕΑ) που συγκροτήθηκε το Μάρτιο του 1944 και ανέλαβε τη διοίκηση της Ελεύθερης Ελλάδας και τον έλεγχο του ΕΛΑΣ.

Δημιουργήθηκε η Επιμελητεία του Αντάρτη (ΕΤΑ) που είχε ως κύριο μέλημά της τον ανεφοδιασμό του ΕΛΑΣ αλλά και του διοικητικού μηχανισμού της ΠΕΕΑ και μετατράπηκε σε οικονομική υπηρεσία της Ελεύθερης Ελλάδας, συγκεντρώνοντας πόρους μέσω υποχρεωτικής εισφοράς για τις παραπάνω ανάγκες αλλά και

ενισχύοντας σημαντικά τα χιλιάδες θύματα των καμένων χωριών από τις γερμανικές εκκαθαριστικές επιχειρήσεις. Συγκροτήθηκε η Εθνική Πολιτοφυλακή για να απαλλάξει τις μάχιμες μονάδες του ΕΛΑΣ από τα καθήκοντα διατήρησης της τάξης με τη φιλοδοξία να αντικαταστήσει την παλιά Χωροφυλακή με ένα νέο, πιο δημοκρατικό σώμα.

Η αυτοδιοίκηση αναπτύχθηκε συγκροτώντας όχι μόνο κοινοτικά αλλά και δημοτικά και επαρχιακά συμβούλια με αποφασιστικές αρμοδιότητες για τις υποθέσεις της περιοχής τους. Η λαϊκή δικαιοσύνη ενισχύθηκε με τη δημιουργία αναθεωρητικών δικαστηρίων και ακυρωτικών στις έδρες των νομών. Η ΠΕΕΑ διόρισε για την καθοδήγηση και τη σύνδεσή της με την τοπική αυτοδιοίκηση, διοικητικούς αντιπροσώπους για κάθε επαρχία χρησιμοποιώντας κυρίως τους εθνοσύμβουλους, τους αντιπροσώπους δηλαδή του Εθνικού Συμβουλίου που είχε συγκληθεί το Μάιο του 1944 στις Κορυσχάδες Ευρυτανίας, ένα είδος Βουλής της Ελεύθερης Ελλάδας.

Τα προβλήματα ήταν τεράστια τον τελευταίο αυτό χρόνο της Κατοχής και ο αγώνας ενάντια στον κατακτητή και τους ένοπλους συνεργάτες του ιδιαίτερα σκληρός. Μέσα σε πολύ μικρό όμως διάστημα συντελέστηκαν ιστορικές αλλαγές που συνέδεσαν τον κόσμο της υπαίθρου με το ΕΑΜ. Μέσα στην Κατοχή έγιναν συστηματικές και αποτελεσματικές προσπάθειες προστασίας και ανύψωσης του βιοτικού επιπέδου και του ηθικού του λαού. Δημιουργήθηκαν συνεταιρισμοί που διεκδικούσαν και αποσπούσαν εφόδια από τον κρατικό μηχανισμό και ειδικά από τον Διεθνή Ερυθρό Σταυρό, παρά τις απαγορεύσεις των αρχών Κατοχής. Οι συνεταιρισμοί επίσης εμπορεύονταν τα αγροτικά προϊόντα και προμήθευαν την ύπαιθρο με τα αναγκαία «βιομηχανικά» προϊόντα, ρούχα, εργαλεία και οικοδομικά υλικά κυρίως, μέσω λαϊκών πρατηρίων που έσπαγαν την αισχροκέρδεια της «μαύρης», δηλαδή της ελεύθερης αγοράς. Στην Ελεύθερη Ελλάδα δημιουργήθηκαν γεωργικές σχολές για την ενημέρωση των αγροτών και έγιναν και βελτιωτικά έργα. Δόθηκαν μάχες για την προστασία της αγροτικής παραγωγής από την αρπακτική διάθεση του κράτους και των κατακτητών.

Υπήρξε μέριμνα για τη συντήρηση των εκπαιδευτικών και το άνοιγμα των σχολείων. Δημιουργήθηκαν παιδαγωγικά φροντιστήρια για τη μετατροπή των τελειόφοιτων γυμνασίου σε δασκάλους και οργανώθηκαν συσσίτια για τους μαθητές. Ιδρύθηκαν λαϊκά φαρμακεία, ιατρεία και νοσοκομεία με μέριμνα για την καταπολέμηση των ενδημικών ασθενειών όπως η ελονοσία και για την δωρεάν φροντίδα των άπορων. Κατασκευάστηκαν νέοι οικισμοί για τη στέγαση των πυρόπληκτων, επισκευάστηκαν

δρόμοι και γεφύρια. Και στον τομέα του πολιτισμού, κυρίως με τη δράση της ΕΠΙΟΝ, η ύπαιθρος αναζωογονήθηκε όπως ποτέ στο παρελθόν. Αναπτύχθηκε το θέατρο με παραστάσεις στα χωριά ενώ και ο αντιστασιακός Τύπος κατέκλυσε τα πιο απόμακρα σημεία της ορεινής ενδοχώρας.

Τα διακυβεύματα της κεντρικής πολιτικής

Από τον πρώτο χρόνο της Κατοχής το ΕΑΜ συγκροτήθηκε για να οργανώσει την πάλη ενάντια στον κατακτητή. Είχε δε ως σημαία του την εθνική ενότητα για την επίτευξη αυτού του στόχου. Αυτήν την πολιτική δεν την άλλαξε σε κανένα σημείο της Κατοχής. Τα κόμματα που συναποτελούσαν το ΕΑΜ και ιδίως το μεγαλύτερο από αυτά, το ΚΚΕ, έκαναν συνεχείς εκκλήσεις στα υπόλοιπα κόμματα και σε προσωπικότητες για συμμετοχή τους στον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα χωρίς σπουδαία αποτελέσματα. Προσπάθησε το ΚΚΕ να βρει σημείο σύμπλευσης με τα δημοκρατικά αστικά κόμματα πάνω στο θέμα της μοναρχίας και το καυτό ζήτημα της επιστροφής του Γεωργίου Β΄ στη χώρα μετά την απελευθέρωση. Οι προσπάθειες αυτές βρέθηκαν κοντά στην πολιτική επιτυχία κατά την αποστολή της αντιπροσωπείας «των βουνών» στο Κάιρο τον Αύγουστο του 1943 αλλά προσέκρουσαν στην αντίδραση του μονάρχη που υποστηρίχτηκε από τη Μεγάλη Βρετανία και τις Ηνωμένες Πολιτείες αλλά και σε εσωτερικές διαφοροποιήσεις που διέσπασαν το δημοκρατικό μέτωπο.

Στο μεταξύ, είχε δημιουργηθεί η Ελεύθερη Ελλάδα όπως προσπαθήσαμε να την περιγράψουμε πιο πάνω, αποκτώντας διαστάσεις που δεν βρίσκονταν στους αρχικούς σχεδιασμούς κανενός επιτελείου. Με την κατάρρευση της Ιταλίας και τη συνθηκολόγηση των ιταλικών δυνάμεων που κατείχαν το μεγαλύτερο μέρος της χώρας, το οιονεί κράτος της Αντίστασης εδραιώθηκε και ανέπτυξε μια δυναμική που το έκανε ικανό να αντέξει στις οργανωμένες προσπάθειες των Γερμανών που έσπευσαν να καλύψουν το κενό στα νώτα τους. Ενόψει όμως και της διαφαινόμενης ήττας των τελευταίων στον πόλεμο άνοιγαν επιτακτικά τα ζητήματα της μεταπολεμικής κατάστασης της χώρας. Και σε αυτό το επίπεδο όλα ήταν ανοιχτά.

Το ΕΑΜ έχοντας το κύρος της ένοπλης Αντίστασης, μεγάλη υποστήριξη μέσα στη χώρα και ουσιαστικά τη διοίκηση μεγάλου μέρους της έβλεπε με έκδηλη ανησυχία το αίτημα για αποκατάσταση της λαϊκής κυριαρχίας να απωθείται από τη βρετανική πολιτική που εργαζόταν για την επαναφορά στο προπολεμικό status quo με την

επιστροφή του Γεωργίου Β΄ στο θρόνο του. Οι προσπάθειες του ΕΑΜ στράφηκαν στον ανασχηματισμό της εξόριστης κυβέρνησης με την αποφασιστική συμμετοχή των δυνάμεων της Αντίστασης σε αυτήν και στην παράλληλη δέσμευση του μονάρχη για μη επιστροφή του πριν να αποφασίσει γι' αυτό το ζήτημα ο ελληνικός λαός με δημοψήφισμα. Η κυβέρνηση του Τσουδερού προσπάθησε να απαντήσει στο πιεστικό αίτημα για πολιτική έκφραση της εθνικής ενότητας στρεφόμενη προς τις αστικές πολιτικές δυνάμεις, τις κατεστημένες αλλά και νεότερες στα πρόσωπα των Παναγιώτη Κανελλόπουλου, Γεωργίου Παπανδρέου και άλλων, που με τη σειρά τους ανησυχούσαν για την αυξανόμενη δύναμη του ΕΑΜ. Οι πολιτικές διεργασίες στην Αθήνα και το Κάιρο άφηναν σταδιακά στην άκρη το πολιτειακό ζήτημα και επικεντρώνονταν στην αντιμετώπιση του ΕΑΜ και του ΚΚΕ. Αυτές οι διεργασίες ενσωμάτωναν τμήμα και του δωσιλογικού μηχανισμού, που με τη σειρά του αντιπροσώπευε πολιτικά τις κοινωνικές μερίδες που είχαν επωφεληθεί, εις βάρος της πλειοψηφίας βέβαια, από τις κατοχικές συνθήκες και αγωνιούσαν να διασφαλίσουν την αναβαθμισμένη οικονομική και κοινωνική τους θέση μέσω της ενσωμάτωσής τους στη μεταπολεμική πολιτική νομιμότητα.

Το ΚΚΕ από τη μεριά του επέμεινε στην πολιτική της εθνικής ενότητας εξαντλώντας κάθε προσπάθεια για συνεννόηση με πολιτικά κόμματα αλλά και με τις αντιστασιακές οργανώσεις του ΕΔΕΣ και της ΕΚΚΑ παρά τις συγκρούσεις του ΕΛΑΣ κυρίως με τον πρώτο. Στις αρχές του 1944 και με την αίσθηση ότι το τέλος του πολέμου και της κατοχής πλησιάζει γοργά, το ΚΚΕ στην 10^η Ολομέλειά του προσανατολίζεται προς τη δημιουργία κυβέρνησης στην Ελεύθερη Ελλάδα, διεκδικώντας την εκπροσώπηση του έθνους στην κρίσιμη αυτή καμπή του πολέμου, προσβλέποντας στις διακηρύξεις της Τεχεράνης και εμπνεόμενο από το παράδειγμα της Γιουγκοσλαβίας. Άλλωστε το ζήτημα της πολιτικής διοίκησης της μεγάλης απελευθερωμένης περιοχής της χώρας ήταν έτσι κι αλλιώς επιτακτικό· η ευθύνη για τη μη ολοκλήρωση της εθνικής ενότητας με μια και μόνη κυβέρνηση έπρεπε να πέσει στην κυβέρνηση Τσουδερού και στον Γεώργιο Β΄.

Το ΚΚΕ, σύμφωνα με την απόφαση της 10^{ης} Ολομέλειας «θεωρεί μοναδικό κατάλληλο πολίτευμα για τη μεταπολεμική αναδημιουργία της Ελλάδας, τη λαϊκή δημοκρατία και θ' αγωνιστεί να κατακτήσει την πλειοψηφία του ελληνικού λαού στις εκλογές της συντακτικής εθνοσυνέλευσης. [...] Η εθνική ενότητα και πάλι στο πλευρό των συμμάχων ως τη συντριβή του φασισμού, για την επιβίωση του λαού, για την εθνική απελευθέρωση, για τη λαοκρατική λύση του εσωτερικού προβλήματος,

για τη λαϊκή δημοκρατία, είναι ο δρόμος της νίκης, της λευτεριάς, της προόδου. Κυβέρνηση εθνικής ενότητας και απελευθέρωσης, καταρτιζόμενη άμεσα στην ελεύθερη Ελλάδα, θα εξασφαλίσει, με τις λιγότερες θυσίες, αυτές τις λύσεις προς το συμφέρο του έθνους».³ Μετά και τη συνεχιζόμενη κωλυσιεργία του Τσουδερού στο ζήτημα του ανασχηματισμού της κυβέρνησης στο Κάιρο και του Ζέρβα στις διαπραγματεύσεις στο Μυρόφυλλο και στην Πλάκα μεταξύ των αντιστασιακών οργανώσεων αλλά και της βρετανικής πλευράς και της κυβέρνησης του Καΐρου που αντιπροσωπεύονταν από κοινού στο πρόσωπο του Chris Woodhouse, το Μάρτιο του 1944 συγκροτείται η ΠΕΕΑ που συσπειρώνει, εκτός από τις δυνάμεις του ΕΑΜ και λίγες ευρύτερες προοδευτικές δυνάμεις που εκπροσωπούνται κυρίως από τον Αλέξανδρο Σβώλο ο οποίος θα αναλάβει την προεδρία της ΠΕΕΑ τον Απρίλιο. Οι πολιτικές διαπραγματεύσεις για τη συμμετοχή της ΠΕΕΑ, του ΕΑΜ και του ΚΚΕ στην κυβέρνηση Εθνικής Ενώσεως υπό τον Γεώργιο Παπανδρέου όπως συγκροτείται από το Συνέδριο του Λιβάνου θα συνεχιστούν μέσα σε συγκρουσιακό κλίμα όλο το καλοκαίρι του 1944 μέχρι την τελική συμμετοχή τους λίγο πριν την απελευθέρωση, το Σεπτέμβριο του 1944.

Με ημερομηνία 3 Αυγούστου δημοσιεύτηκε η Απόφαση της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ, για την τρέχουσα πολιτική κατάσταση, το πρόβλημα της ενότητας και τα καθήκοντα του ΚΚΕ, με τίτλο «Όλοι επί ποδός πολέμου!».⁴ Σε αυτήν, αφού γινόταν μια επισκόπηση της γενικής κατάστασης του πολέμου και της προέλασης των Συμμάχων τόσο δυτικά όσο και ανατολικά, αναφέρεται ο αγώνας του ελληνικού λαού τόσο στις πόλεις όσο και ο ανταρτοπόλεμος. Δηλώνει το Κόμμα, «την ακλόνητη προσήλωσή του στην πολιτική της εθνικής ενότητας», με σκοπό το ομαλό δημοκρατικό πέρασμα στην απελευθέρωση. Θέτει απέναντι στα συμφέροντα του έθνους «την πιο μαύρη αντίδραση», που συμμαχεί με τους κατακτητές, και τους «πιο αντιδραστικούς κύκλους», που «εμπνεόμενοι από την πολιτική του Γλύξμπουργκ» και με πολιτικό εκφραστή τον Γεώργιο Παπανδρέου, προσπαθούν να «τορπιλίσουν την πραχτική επίτευξη της ενότητας, που έγινε κατ' αρχήν δεχτή στο Λίβανο».

Οι εξελίξεις των προηγούμενων μηνών, μετά το Λίβανο, έχουν φέρει τις σχέσεις των δύο μερών σε κρίσιμο σημείο. Οι υπεκφυγές Παπανδρέου ως προς την καταδίκη των Ταγμάτων Ασφαλείας που οργιάζουν το καλοκαίρι του 1944 αλλά και ως προς τη στάση του ΕΔΕΣ, οι καταδίκες ελλήνων στρατιωτικών για τη στάση στη Μέση

³ Δέκα χρόνια αγώνες 1935-1945, Αθήνα, Πορεία, 1977, σ. 213-221 (Πολιτική απόφαση).

⁴ Στο ίδιο, σ. 225-228.

Ανατολή, δείχνουν περισσότερο μια επικείμενη σύγκρουση παρά βήματα προς την επίτευξη μιας πολιτικής ενότητας. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, και δεδομένης της άποψης των συμμάχων του στην ΠΕΕΑ για συμμετοχή στην κυβέρνηση, το ΚΚΕ εκτίμησε ότι δεν είχε άλλο δρόμο από το να εφαρμόσει μέχρι τέλους τη γραμμή της πανεθνικής ενότητας, την οποία και θεωρούσε δικό του επίτευγμα και να δεχτεί τη συμμετοχή στην κυβέρνηση Εθνικής Ενώσεως. Αρχίζε ένας αγώνας δρόμου για την κατάκτηση των περισσότερων δυνατών επίκαιρων θέσεων μέσα στη χώρα, ώστε η επικείμενη απελευθέρωση να έρθει με τέτοιους συσχετισμούς που να αντέξουν και να υπερκεράσουν τις αντιδράσεις των πολιτικών αντιπάλων και άσπονδων συμμάχων του.

Η πολιτική της τελευταίας αυτής περιόδου χαρακτηρίζεται από την ένταση στην εφαρμογή μιας ήδη προδιαγεγραμμένης πολιτικής ώστε να δημιουργήσει πολιτικά γεγονότα πριν την απελευθέρωση στους τομείς της τοπικής αυτοδιοίκησης, της διοίκησης και του ρόλου των συνεταιρισμών, στην τακτοποίηση του ζητήματος των αξιωματικών του ΕΛΑΣ ενώ ετοιμάζεται η έντονη προπαγάνδισή και κατοχύρωση του έργου της Εθνικής Αντίστασης και ιδιαίτερα αυτού της αυτοδιοίκησης.

Η κυριαρχία του ΕΑΜ την περίοδο της Απελευθέρωσης

Μέσα στις συνθήκες της απελευθέρωσης, το ΕΑΜ κυριαρχεί σε ολοένα μεγαλύτερο μέρος της χώρας. Η επικράτειά του απλώνεται καθώς αποχωρούν οι γερμανικές δυνάμεις και συντρίβονται οι θύλακες των ένοπλων συνεργατών τους. Ο ΕΛΑΣ μπαίνει στις πόλεις με κάθε επισημότητα και μέσα σε πανηγυρικό κλίμα εγκαθίστανται αυτοδιοικητικές αρχές και οι πολιτικές οργανώσεις. Γύρω από τις διοικητικές επιτροπές της ΠΕΕΑ εγκαθίστανται όλοι οι κρατικοί θεσμοί της ένοπλης Αντίστασης – ο «εθνικός στρατός» ΕΛΑΣ αντί του προπολεμικού στρατού, η Εθνική Πολιτοφυλακή αντί της Χωροφυλακής, η ΕΤΑ ως οικονομικός μηχανισμός, δικαστήρια όπου χρειαζόταν. Αυτό το πλέγμα έπρεπε να εμφανιστεί ως ανασύσταση της εθνικής κυριαρχίας και να αναγνωριστεί de facto από την κυβέρνηση Εθνικής Ένωσης. Το δύσκολο στοίχημα πολιτικά είναι να διαχωριστούν από το πιο «πολιτικό» ΕΑΜ και φυσικά από τους κομματικούς μηχανισμούς, την ΟΠΛΑ, κ.λπ. Είναι πράγματι μια γραμμή που επιβάλει με σθένος η καθοδήγηση του ΚΚΕ αλλά που περιπλέκεται και δημιουργεί προβλήματα στην πραγματικότητα της βάσης, στις κατά τόπους περιοχές και την πραγματικότητά τους.

Γενικά δίνονται σαφείς οδηγίες στις περιφερειακές οργανώσεις του ΚΚΕ να εγκαθίστανται διοικητικές αρχές στις απελευθερωμένες περιοχές εν ονόματι της Εθνικής Κυβέρνησης και όχι του ΕΑΜ, να τηρηθεί η τάξη και η ασφάλεια και να μην γίνουν αντεκδικήσεις, εκτελέσεις ούτε και συλλήψεις για αμιγώς πολιτικούς λόγους.⁵

Οι διοικητικές αρχές θα ήταν προσωρινές αναγκαστικά μέσα στο εμπόλεμο ακόμη περιβάλλον αλλά θα ήταν οπωσδήποτε παρακαταθήκη για την πολιτική κατοχύρωση του εαμικού στρατοπέδου στις μετέπειτα πολιτικές εξελίξεις, με πρώτο ορόσημο τις δημοτικές εκλογές που είχε μονομερώς αναγγείλει η ΠΕΕΑ για τις 28 Οκτωβρίου και που πλέον όλα έδειχναν ότι θα μπορούσαν να διεξαχθούν σε μια απελευθερωμένη Ελλάδα. Προς το παρόν, ο γενικός γραμματέας του ΚΚΕ Γιώργης Σιάντος, τηλεγραφούσε τόσο στις κομματικές οργανώσεις όσο και ως γραμματέας Εσωτερικών στις διοικητικές επιτροπές της ΠΕΕΑ, μέσω του κομματικού μηχανισμού, για να υποδείξει να συνεχίσουν τη λειτουργία τους τα δικαστήρια, όπου αυτά υπάρχουν, «αφού απομακρυνθούν προδότες» ενώ στην αντίθετη περίπτωση να διορίσουν προσωρινά λαϊκά δικαστήρια «οι Πρόεδροι Λαϊκής Επιτροπής και Αναθεωρητικού της Περιφέρειας». Όσο για την αυτοδιοίκηση, υποδείκνυε να εκλέγονται προσωρινά κοινοτικά συμβούλια δια βοής για χωριά μέχρι 500 εκλογέων, ενώ για μεγαλύτερα και πόλεις να διορίζονται προσωρινά Κοινοτικά και Δημοτικά Συμβούλια από τα Επαρχιακά Συμβούλια της περιφέρειας.⁶

Τα πρόσωπα που θα πλαισίωναν τους αυτοδιοικητικούς θεσμούς, έπρεπε να συμβολίζουν μια πέραν του ΕΑΜ κοινωνική και πολιτική συμμαχία προς την ολοκλήρωση της εθνικής ενότητας, που συμβολιζόταν από την ύπαρξη της Εθνικής Κυβέρνησης. Από την άλλη, έπρεπε να είναι της πολιτικής εμπιστοσύνης του ΕΑΜ· ήταν οπωσδήποτε μια δύσκολη κατάσταση καθώς η κοινωνική πραγματικότητα και οι κατοχικές διαιρέσεις δεν μπορούσαν τόσο εύκολα να ξεορκιστούν με την επίκληση μιας εκ των άνω πολιτικής πανεθνικής ενότητας. Φαίνεται πως το ΚΚΕ υποτίμησε τόσο την κοινωνική δυναμική του αντίπαλου στρατοπέδου όσο και την αποφασιστικότητα των πολιτικών του αντιπάλων και των Βρετανών να αποτρέψουν με κάθε μέσο την αλλαγή του πολιτικού σκηνικού της χώρας.

⁵ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, φ. 23/1/78: ΚΚΕ, ΚΟΠΜ προς όλες τις περιφερειακές οργανώσεις, αρ. πρωτ. 31, 10.10.44.

⁶ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, φ. 23/1/63: ΚΚΕ, ΚΟΠΜ προς όλες τις περιφερειακές οργανώσεις, αρ. πρωτ. 25, 27.9.44 – Τηλεγραφήματα Σιάντου προς Προς Κομ. Επιτροπές Ηπείρου, Μακεδονίας, Αθηνών, Πειραιώς, Πελοποννήσου, αρ. 330, 23.9.44 και προς Δ.Ε. Ηπείρου και Μακεδονίας, αρ. 591, 24.9.44.

Αυτό φάνηκε στη σύγκρουση του Δεκέμβρη στην Αθήνα. Οι δυνάμεις του ΕΛΑΣ μετά από μια σφοδρή μάχη τριάντα τριών ημερών αποσύρθηκαν από την πρωτεύουσα και γρήγορα ζήτησαν ανακωχή και διεξαγωγή διαπραγματεύσεων. Οι διαπραγματεύσεις αυτές οδήγησαν στην υπογραφή της Συμφωνίας της Βάρκιζας που, μεταξύ όλων των άλλων, προέβλεπε και την εγκατάσταση «Διοικητικών, Δικαστικών και Στρατιωτικών Αρχών καθ' άπασαν την Χώραν».

Το τέλος της κυριαρχίας του ΕΑΜ και οι συμφωνίες

Τον Φεβρουάριο του 1945 το ΕΑΜ έλεγχε μεγάλο μέρος της χώρας, μεγαλύτερο από την περίοδο της Ελεύθερης Ελλάδας της Κατοχής αλλά και από την πρώτη μεταπελευθερωτική περίοδο. Το Δεκέμβριο του 1944 ο ΕΛΑΣ μπορεί να ηττήθηκε στην Αθήνα από τις βρετανικές δυνάμεις αλλά στην άλλη άκρη της χώρας διέλυσε τον ΕΔΕΣ παίρνοντας τον έλεγχο της Ηπείρου.

Στην Ήπειρο είχε διοριστεί το 1944 με την Πράξη 21 της ΠΕΕΑ Γενικός Διοικητής ο φιλελεύθερος πολιτικός Αλκιβιάδης Λούλης. Με την κατάληψη της πόλης των Ιωαννίνων από τον ΕΛΑΣ, άλλαξε και η διοίκηση της πόλης. Εκλέχτηκε προσωρινό δημοτικό συμβούλιο από σύσκεψη αντιπροσώπων οργανώσεων και σωματείων της πόλης.⁷ Δήμαρχος Ιωαννίνων εκλέχτηκε από τα εργατικά και επαγγελματικά σωματεία της πόλης, ο γιατρός Πέτρος Αποστολίδης, συμπαθών του εαμικού κινήματος και προοδευτική προσωπικότητα της πόλης. Η Γενική Διοίκηση Ηπείρου αποφάσισε το διορισμό επαρχιακών συμβουλίων και αναθεωρητικών δικαστηρίων, όπου δεν υπήρχαν, για την «ολοκλήρωση της τοπικής αυτοδιοίκησης και της λαϊκής δικαιοσύνης» καθώς και συνοικιακά συμβούλια και προσωρινά λαϊκά δικαστήρια μέσα στην πόλη των Ιωαννίνων.⁸ Επίσης προκηρύσσονται εκλογές αυτοδιοίκησης στις 28 Ιανουαρίου για τις κοινότητες της «τέως εδεσοκρατούμενης Ηπείρου». Μέχρι τις εκλογές, τη διοίκηση θα ασκούσαν προσωρινές επιτροπές εκλεγόμενες δια βοής από το λαό.⁹ Μερικές μέρες αργότερα, στις 12 Φεβρουαρίου, η Συμφωνία της Βάρκιζας θα έβαζε τέλος στην «εαμοκρατία» ξηλώνοντας τις αρχές που είχαν

⁷ *Φωνή της Ηπείρου*, καθημερινό όργανο της κομματικής οργάνωσης περιοχής Ηπείρου του ΚΚΕ, Χρόνος Β', φ. 28, 28 Δεκεμβρίου 1944.

⁸ *Φωνή της Ηπείρου*, φ. 33, 3 Ιανουαρίου 1945. Σύμφωνα με τον Αλκ. Λούλη, στα χωριά της Ηπείρου που απελευθερώνονταν από τον κατακτητή και δεν είχαν αιρετή αυτοδιοίκηση, διορίζονταν προσωρινά κοινοτικά συμβούλια (*Κείμενα της Εθνικής Αντίστασης*, τόμος 2^{ος}, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1981, σ. 429).

⁹ *Φωνή της Ηπείρου*, φ. 34, 4 Ιανουαρίου 1945.

εγκατασταθεί από τις πολιτικές οργανώσεις ή και εκλεγεί από το λαό και εγκαθιστώντας νέες, πιστές στη νέα κυβέρνηση.

Πρώτο μέλημα ήταν η εγκατάσταση της νεοσύστατης Εθνοφυλακής. Σύμφωνα με το Πρωτόκολλο Συμφωνίας για Στρατιωτικά Ζητήματα της Συμφωνίας της Βάρκιζας, «Ο Έλεγχος εκάστης περιοχής κατεχόμενης ήδη υπό του ΕΛΑΣ και η ασφάλεια ταύτης θα περιέρχεται διαδοχικώς εις τα Τμήματα Εθνοφυλακής συμπαρισταμένων και Βρετανικών Δυνάμεων συμφώνως τω ειδικώ σχεδίω αποστρατεύσεως και κατόπιν λεπτομερειακών διαταγών έκδοθησομένων υπό του Βρετανικού Στρατηγείου και Γενικού Επιτελείου Στρατού. Οι υπό του ΕΛΑΣ και της Ε.Π. κρατούμενοι υπόδικοι στρατιωτικοί και ιδιώται θα παραδίδονται εις τας Μονάδας Εθνοφυλακής άμα τη έγκαταστάσει των μετά των σχετικών δικογραφιών». Σύμφωνα δε με το Πρωτόκολλο για την αποστράτευση του ΕΛΑΣ, η κυβέρνηση θα αναλάμβανε τον έλεγχο της χώρας «ακολουθως ή ταυτοχρόνως ή διαδοχικώς» στις παρακάτω περιοχές:

- 1) Στη Νότια Πελοπόννησο και στο νομό Αιτωλίας και Ακαρνανίας
- 2) Στο τμήμα της επαρχίας Φθιώτιδας-Φωκίδας που βρισκόταν πέρα των ορίων της ανακωχής και στις επαρχίες Λάρισας και Τρικάλων
- 3) Στους νομούς Χαλκιδικής, Θεσσαλονίκης, Κιλκίς και Πέλλας
- 4) Στους νομούς Σερρών, Καβάλας, Δράμας, Ροδόπης και Έβρου
- 5) Στους νομούς Φλώρινας και Κοζάνης
- 6) Στη Γενική Διοίκηση Ηπείρου
- 7) Στα Ιόνια Νησιά
- 8) Στα νησιά του Αιγαίου

Ο ΕΛΑΣ της Κρήτης δεν αποπλιζόταν λόγω της συνέχισης της παρουσίας των Γερμανών στο νησί αλλά συγκροτούνταν η Εθνοφυλακή και οι αντάρτες θα αποπλιζόνταν σε συμφωνημένη ημερομηνία μεταξύ των Βρετανών και της κυβέρνησης. Στις παραπάνω περιοχές η Εθνοφυλακή θα αναλάμβανε τον έλεγχο συνεπικουρούμενη από βρετανικές δυνάμεις και θα «απάλασσαν» τις φρουρές του ΕΛΑΣ «από τις ευθύνες τους». Σύμφωνα με συμφωνημένες ημερομηνίες, η ελληνική κυβέρνηση θα αναλάμβανε την ευθύνη της πολιτικής διοίκησης.

Στις 15 Φεβρουαρίου πραγματοποιήθηκε σύσκεψη στη βρετανική πρεσβεία, στην οποία έλαβαν μέρος εκτός των άλλων οι A. Eden, H. MacMillan, R. Leeper, H. Alexander, A. Cadogan και R. Scobbie, για τη πολιτική της Βρετανίας στην Ελλάδα και την οργανωτική της πλευρά. Αυτή η σύσκεψη βασίστηκε σε μια έκθεση του

MacMillan στην οποία ανέφερε την επιτυχία της βρετανικής πολιτικής στις διαπραγματεύσεις της Βάρκιζας και στη νέα περίοδο που έπρεπε να στηριχτεί η ελληνική κυβέρνηση. Κρινόταν απαραίτητη η παραμονή των βρετανικών στρατευμάτων στη χώρα κατά την περίοδο εγκατάστασης της νέας διοίκησης στις περιοχές που έλεγχε το ΕΑΜ, της αναδιοργάνωσης της διοίκησης και των σωμάτων ασφάλειας, αλλά και της ελληνικής οικονομίας. Με τη σειρά του ο Scobbie εξέθεσε τα προβλήματα ανάληψης της εξουσίας από την ελληνική κυβέρνηση και πρότεινε να ακολουθηθεί μια διαδικασία ανακατάληψης της χώρας σε δύο στάδια με βήματα την προώθηση της Εθνοφυλακής μαζί με βρετανικά στρατεύματα, την παράδοση των όπλων του ΕΛΑΣ και την εγκατάσταση των αρχών ώστε να γίνει πρόσκληση στρατεύσιμων στην Εθνοφυλακή. Στο πρώτο στάδιο αυτή η διαδικασία θα λάμβανε χώρα στη νότια Πελοπόννησο, τη Φθιώτιδα και τη Φωκίδα, τη Λάρισα και τα Τρίκαλα, τη Χαλκίδα, τη Θεσσαλονίκη, το Κιλκίς, την Πέλλα και την Αιτωλοακαρνανία. Στο δεύτερο στάδιο την υπόλοιπη χώρα.¹⁰

Η παράδοση της εξουσίας

«Υστερα ήρθε η Βάρκιζα. Η εξουσία. Ήρθαν οι αρχές οι «νόμιμες». Μάλιστα. Ένας διευθυντής νομαρχίας που έκανε χρέη νομάρχη, ένας Πρόεδρος Πρωτοδικών (Γαλάνης λεγόταν) που έβγαλε την Κατοχή στην Άμφισσα, σοβαρός, αμίλητος, προσέχοντας να μην εκτίθεται ούτε υπέρ ούτε κατά κανενός. Ένα μικρό στρατιωτικό τμήμα»¹¹

Όπως είναι αναμφισβήτητα γνωστό, η εφαρμογή της Συμφωνίας της Βάρκιζας άρχισε να παραβιάζεται αμέσως. Ενώ το ΕΑΜ τήρησε τις δεσμεύσεις που ανέλαβε, η αντίπαλη πλευρά εξαπέλυσε μια άμεση επίθεση με σκοπό τη συντριβή του εαμικού κινήματος, συντριβή όχι μόνο πολιτική αλλά που έφτανε στη μαζική φυσική εξουδετέρωση και εξόντωση των στελεχών του. Οι παραβιάσεις αυτές δεν αφορούσαν μόνο το κεντρικό ζήτημα της αμνηστίας αλλά όπως έχει δείξει ο ιστορικός Heinz Richter, επεκτάθηκαν σε όλα τα σημεία της Συμφωνίας. Παλιοί νόμοι, μέχρι και το ιδιώνυμο, εξακολουθούσαν να χρησιμοποιούνται για πολιτικές

¹⁰ Heinz Richter, *Η επέμβαση των Άγγλων στην Ελλάδα*, Αθήνα, Εστία, 2003, σ. 103-105.

¹¹ Γεώργιος Γ. Κουτρούκης, *«Εν Ψυχρώ» Κατοχή-Βάρκιζα-Εμφύλιος*, Αθήνα, Καπόπουλος, 1996, σ. 51.

διώξεις, οι εφημερίδες της Αριστεράς απαγορεύτηκαν ουσιαστικά εκτός Αθηνών και τα γραφεία τους καταστράφηκαν, στο συνδικαλιστικό κίνημα, παρά τη συντριπτική νίκη των εαμικών δυνάμεων με την παράταξη ΕΡΓΑΣ στις εκλογικές αναμετρήσεις, κρατικές παρεμβάσεις τις εμπόδισαν να αναλάβουν την ηγεσία της ΓΣΕΕ, οι δίκες των δωσιλόγων εξελίχτηκαν σε παρωδία και σε δικαιολόγηση της δράσης των Ταγμάτων Ασφαλείας στην Κατοχή, οι αξιωματικοί του ΕΛΑΣ αποκλείστηκαν από το νέο στρατό και τα υπόλοιπα στελέχη αλλά και συνεργαζόμενοι με το ΕΑΜ «εκκαθαρίζονταν» από τον κρατικό μηχανισμό, τα πανεπιστήμια, την Εκκλησία ακόμα. Η επαρχία, μετά την παράδοση των όπλων του ΕΛΑΣ, περνούσε στον έλεγχο του παρακράτους, της οργάνωσης Χ και κάθε είδους συμμορίας και βίωνε το πρώτο κύμα λευκής τρομοκρατίας.¹²

Η παράδοση της εξουσίας από το ΕΑΜ γινόταν στις μονάδες της Εθνοφυλακής που προωθούνταν με τη συνοδεία βρετανικών στρατευμάτων και στις νέες αρχές που ακολουθούσαν τις στρατιωτικές δυνάμεις, σύμφωνα με τη Συμφωνία της Βάρκιζας και τα πρωτόκολλα που τη συνόδευαν. Οι νέες αρχές ξήλωναν τους εαμικούς θεσμούς και σύντομα περνούσαν στο στάδιο καταδίωξης των μελών και οπαδών του ΕΑΜ και στη συντριβή της υποδομής των οργανώσεων. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του William Hardy McNeil, βοηθού στρατιωτικού ακολούθου στην αμερικανική πρεσβεία στην Αθήνα: «Παρά τη μειονεκτική θέση στην οποία βρίσκονταν από τη στιγμή που κατέφθανε η εθνοφυλακή, οι ΕΑΜικές και οι κομμουνιστικές εφημερίδες, γενικά, εξακολουθούσαν να εκδίδονται όπως και πριν. Ένας προσφιλής τρόπος για να περνούν τον καιρό τους μερικοί εθνοφρουροί, ήταν η καταστροφή των αριστερών τυπογραφείων. Σε πολλές περιπτώσεις ομάδες στρατιωτών εκτός υπηρεσίας εισέβαλλαν στις εγκαταστάσεις όπου εκτυπώνονταν, σκόρπιζαν τα τυπογραφικά στοιχεία και έσπαζαν όσα μπορούσαν από τα πιεστήρια. Αν έπιαναν τους συντάκτες, τους ξυλοκοπούσαν».¹³

Η παράδοση της εξουσίας ενώ έγινε ομαλά από την πλευρά του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ τηρώντας τους όρους της Συμφωνίας, μετατράπηκε αμέσως σε αναμέτρηση από τους νέους κρατούντες. Στα τέλη Φεβρουαρίου έφτασε η Εθνοφυλακή στην πόλη της Λαμίας και τέθηκε υπό τις διαταγές της βρετανικής διοίκησης. Μαζί με την

¹² Heinz Richter, *Η επέμβαση των Άγγλων στην Ελλάδα*, Αθήνα, Εστία, 2003: κεφάλαιο «Η εφαρμογή της Συμφωνίας της Βάρκιζας», σ. 155-214. Επίσης του ίδιου, «Η Συμφωνία της Βάρκιζας και τα αίτια του Εμφυλίου Πολέμου», στο *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1984, σ. 285-306.

¹³ Heinz Richter, *Η επέμβαση των Άγγλων στην Ελλάδα*, Αθήνα, Εστία, 2003, σ. 157.

Εθνοφυλακή εγκαταστάθηκαν ο νέος νομάρχης, πρωτοδίκης και άλλες διοικητικές αρχές. Ο νομάρχης έπαυσε τα επαρχιακά συμβούλια του ΕΑΜ και στο δήμο Λαμιέων επανέφερε το τελευταίο διοικητικό συμβούλιο που είχε διοριστεί από την κατοχική κυβέρνηση του Ιωάννη Ράλλη. Επίσης Ανώτερος Διοικητής Στερεάς ορίστηκε ο υποστράτηγος Α. Σπανόπουλος, στρατιωτικός διοικητής Θεσσαλονίκης επίσης επί πρωθυπουργίας Ράλλη.¹⁴

Στο Αγρίνιο, είχαν προκηρυχτεί στα τέλη Σεπτεμβρίου 1944 εκλογές και εκλέχτηκε δεκαπενταμελές δημοτικό συμβούλιο με την συμμετοχή και τεσσάρων μελών της προσωρινής δημοτικής αρχής, μεταξύ των οποίων και ο εθνοσύμβουλος Θανάσης Κακογιάννης, ο οποίος εκλέχτηκε πάλι δήμαρχος της πόλης.¹⁵ Το πρωί της 31^{ης} Μαρτίου 1945, ένα τμήμα της αγγλικής στρατιωτικής δύναμης, που είχε εγκατασταθεί στην πόλη, ανέβηκε στο δημαρχείο και υπό την απειλή των όπλων ανάγκασε τον δήμαρχο και τον γενικό γραμματέα να εγκαταλείψουν το κτίριο.¹⁶

Τον Μάρτιο έφτασε η Εθνοφυλακή και στη Θεσσαλία, που ήταν ως τότε το κέντρο της επικράτειας του ΕΑΜ και ίσως η περιοχή όπου αυτό είχε τη μεγαλύτερη απήγηση. Η είσοδος της Εθνοφυλακής στη Λάρισα σημαδεύτηκε από τη δολοφονία ενός επονίτη από ριπή αυτόματου που έριξε ο επικεφαλής της φάλαγγας προς το μέρος των συγκεντρωμένων επονιτών. Έπειτα η Εθνοφυλακή έφτασε στα Τρίκαλα, κέντρο των καθοδηγητικών οργάνων του ΚΚΕ και του ΕΛΑΣ κατά την περίοδο των Δεκεμβριανών. Η εγκατάσταση της Εθνοφυλακής συνοδεύτηκε από την εγκατάσταση της νέας κρατικής εξουσίας. Δεν άργησαν οι διώξεις όσων είχαν συνδεθεί με το εαμικό κίνημα και η εκκαθάριση των υπηρεσιών από αυτούς ενώ από την άλλη απελευθερώθηκαν όσοι κρατούνταν από την Εθνική Πολιτοφυλακή κατηγορούμενοι για δωσιλογισμό, όπως ο κατοχικός νομάρχης Τρικάλων Πιπιλιάγκας.¹⁷

Η αλλαγή του κλίματος ήταν εμφανής. Στη Λάρισα επιβάλλεται απαγόρευση κυκλοφορίας από τις οκτώ το βράδι ως τις έξι το πρωί, παρά τις διαμαρτυρίες. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Λάζαρου Αρσενίου, «οι εκπρόσωποι των νέων αρχών αρχίζουν να συμπεριφέρονται σαν να βρίσκονται σε περιβάλλον ξένο, εχθρικό γι' αυτούς. Νομάρχες κι άλλοι ανώτεροι υπάλληλοι, πολιτικοί και στρατιωτικοί,

¹⁴ Βασιλική Λάζου, «Η συγκρότηση και η δράση της Εθνοφυλακής. Νοέμβριος 1944-Σεπτέμβριος 1945: Η περίπτωση της Λαμίας», *Κλειώ*, τεύχος 3, καλοκαίρι 2006, σ. 77-79.

¹⁵ Θανάσης Κακογιάννης, *Μνήμες και σελίδες της Εθνικής Αντίστασης, Αγρίνιο-Δυτική Στερεά Ελλάδα*, Αθήνα, εκδ. Κωσταράκη, 1997, σ. 455-456.

¹⁶ Θανάσης Κακογιάννης, *ό.π.*, σ. 467.

¹⁷ Χρήστος Βραχινιάρης, *Πορεία μέσα στη νύχτα*, Αθήνα, Αλφειός, 1990, σ. 28-30. Επίσης ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ (1944-1949)*, σ. 507-508, «Έκθεσις επί της καταστάσεως εις την περιοχήν Τρικάλων», 13.3.1945.

αποφεύγουν συναναστροφές, ακόμα και απλές γνωριμίες, με πρόσωπα με αντιστασιακή δράση στην κατοχή, άσχετα αν αυτά τα πρόσωπα διαθέτουν κύρος στην θεσσαλική κοινωνία και αν θεωρούνται από τα πλέον έντιμα κι αξιοπρεπή. Αστυνομικοί κι άλλοι υπάλληλοι εμφανίζονται σε λίγο, απροκάλυπτα, με μαυραγορίτες, με πρώην λεγεωνάριους και εασαδίτες και με άλλους, που είχαν επιδείξει συμπεριφορά όχι απλώς εχθρική στην κατοχή, αλλά προδοτική και που ορισμένοι απ' αυτούς, βαρύνονται και με δολοφονίες πατριωτών».¹⁸

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η περιγραφή της άφιξης της Εθνοφυλακής στην πόλη της Σπάρτης στις 4 Μαρτίου 1945 και των γεγονότων που ακολούθησαν, όπως τη βρίσκουμε αποτυπωμένη στα Αρχεία Εμφυλίου Πολέμου, που εξέδωσε η Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού του ΓΕΣ. Θα παραθέσουμε αποσπάσματα από την περιγραφή των ίδιων γεγονότων και από τις δύο πλευρές πιστεύοντας πως είναι χαρακτηριστικά τόσο των εξελίξεων όσο του κλίματος των ημερών της παράδοσης της εξουσίας από το ΕΑΜ.

Μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας κατέφθασε στην πόλη της Σπάρτης διλοχία του 164 Τάγματος Εθνοφυλακής με επικεφαλής τον ταγματάρχη Πυροβολικού Γεώργιο Κουρουκλή.

«Μετά την υπογραφή της Συνθήκης Βαρκίζης διετάχθην όπως κινηθώ προς Σπάρτην επί κεφαλής διλοχίας του 164 Τάγματος Εθνοφυλακής. Σκοπός ήτο η ανάληψις της Στρατιωτικής εξουσίας εις τον Νομόν Λακωνίας και η εγκατάστασις των υπό της Ελληνικής Κυβερνήσεως διορισθέντων Πολιτικών αρχών.

Το τμήμα μου εκινήθη δι' αυτοκινήτων εξ Αθηνών προς Σπάρτην τεθέν υπό τας Δ/γας Αγγλικής Ταξιαρχίας. Εις Σπάρτην εισήλθομεν τας μεσημβρινάς ώρας όπου μας ανέμενον οι στρατολογηθέντες άνδρες της Πολιτοφυλακής του ΕΑΜ ως και η δύναμις του εκεί εδρεύοντος Συντ/τος του ΕΛΑΣ. Η πόλις έπλεεν εις το ερυθρόν χρώμα και ο στρατολογηθείς εκείνος κόσμος μας υπεδέχετο κραυγάζων τα γνωστά εαμικά συνθήματα μεταξύ των οποίων επεκράτει το «Βάρκιζα-Κριμαία».

¹⁸ Χρήστος Βραχνιάρης, ό.π., σ. 36-37 – μαρτυρία Λάζαρου Αρσενίου.

«Τέλος η φάλαγξ έφθασεν εις το άλλον άκρον της πόλεως, το Γυμνάσιον, όπου η οχλοβοή με τα κομμουνιστικά συνθήματα μας παρηκολούθει. Εκεί κατέφθασαν και οι αρχηγοί της Πολιτοφυλακής του ΕΛΑΣ του ΕΑΜ ως και διάφοροι αντιπροσωπείαι των κομμουνιστικών οργανώσεων (ΕΑΜ-ΑΚΕ-ΕΛΔ-ΚΚΕ-ΕΠΟΝ). Ούτοι αφού φιλικώς μου ηυχήθησαν το «καλώς όρισα» μου παρεπονέθησαν ότι απέφυγα την υποδοχήν του «λαού» και με προσεκάλεσαν καθώς και τους αξ/κούς μου εις λαϊκόν δείπνον που είχαν προετοιμάσει προς τιμή μας. Ηρνήθην προφασισθείς κόπωσιν [...]. Απέστειλα μετά την αναχώρησιν των αντιπροσωπειών του ΕΑΜ αναγνωρίσεις εις την πόλιν με σκοπόν την εξακρίβωσιν που ευρίσκονται και τι δυνάμεις φυλάσσουν:

- 1) Πολιτοφυλακήν
- 2) Τηλεγραφεία-Ταχυδρομεία
- 3) Νομαρχία-Δημαρχία
- 4) Φυλακάς και
- 5) Ποία άλλη στρατιωτική δύναμις του ΕΛΑΣ ευρίσκεται εις την πόλιν.

Κατόπιν των πληροφοριών ας περισυνέλεξα διέταξα την 11^η νυκτερινήν, οπότε το κομμουνιστικόν όργιον ευρίσκετο εις το ζενίθ, την κατάληψιν των ανωτέρω κτιρίων υπό του Τάγματος μου».¹⁹

«Την ίδια μέρα 4/3/45 της άφιξης εδώ του Τάγματος εξεδιώχθησαν βιαίως από τα γραφεία τους οι οργανώσεις του ΕΑΜ, ΕΠΟΝ, ΕΑ, Αγροτικό κόμμα, Σύλλογος Θυμάτων, ενώ παράλληλα όργανα της Εθνοφυλακής επιδειχτικά παραβίασαν τα γραφεία του Κομμουνιστικού Κόμματος και με λύσσα θρυμμάτισαν τις ταμπέλες τους. Έκτοτε όλα τα πιο πάνω γραφεία βρίσκονται στα χέρια της Εθνοφυλακής, η οποία αρνήθηκε να επιστρέψη και τα διάφορα υλικά και έγγραφα που βρέθηκαν στα γραφεία».²⁰

¹⁹ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου Πολέμου (1944-1949)*, τόμος 1^{ος}, Αθήνα, 1998, σ. 427-428: «Έκθεσις γεγονότων κατά την περίοδον της απελευθερώσεως του Νομού Λακωνίας από τον Εαμοκομμουνισμόν (1945)», του ταγματάρχη Γ. Κουρουκλή. Για να είμαστε ακριβείς, ο ταγματάρχης Κουρκουκλής αναφέρει στο τέλος της έκθεσης ότι για τη στάση του, του επιβλήθηκαν «κυρώσεις αδικαιολόγητοι» που όμως αργότερα άρθησαν.

²⁰ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ (1944-1949)*, σ. 434: Υπόμνημα διαμαρτυρίας των εαμικών οργανώσεων Σπάρτης προς την κυβέρνηση, τις πρεσβείες, την ΚΕ του ΕΑΜ, το νομάρχη Λακωνίας, τον διοικητή των βρετανικών στρατευμάτων στη Λακωνία και τον διοικητή του 164 Τάγματος Εθνοφυλακής.

«Μετά την επικράτησίν μου εις όλα τα σημεία εδέχθηκα τον Δ/ντήν της Πολιτοφυλακής Ι. Κότσιρα όστις μου παρεπονέθη δια την βιαίαν κατάληψιν της πόλεως καθόσον ούτος ήτο διατεθειμένος να εφαρμόση την συμφωνία της Βαρκίζης. Του απήντησα ότι τούτο το έπραξα επειδή εκ πείρας γνωρίζω ότι οι κομμουνισταί δεν είναι ποτέ συνεπείς εις τας συμφωνίας ειμή μόνον όταν αύται επιβάλλονται βιαίως. Του εξήτησα εν συνεχεία όπως η παράδοσις των όπλων των γίνη μέχρι της πρωίας. Κατόπιν εξέδωκα τας εξής προκηρύξεις: 1) Απαγόρευσις «χρήσις χωνίων». 2) Απαγόρευσις βαφής τοίχων διά συνθημάτων και 3) Όπως οι εισελθόντες εις Σπάρτην κατά την περίοδον της Κατοχής και ανήκοντες εις ξένους Νομούς να ετοιμασθούν να απέλθουν της πόλεως [...].»

«Κατά τον χρόνον της ερεύνης και την διαδικασίαν των συλλαμβανομένων οπλοφορούντων, ήρχισεν να συρρέη ολόκληρος ο πληθυσμός της Σπάρτης εις τα απέναντι πεζοδρόμια και τους πέριξ χώρους της πολιτοφυλακής και παρηκολούθει μετ' εκπλήξεως τα γενόμενα ότε δε εδόθη το σύνθημα της εκκινήσεως της φάλαγγος εκείνο το σιωπών μέχρι της στιγμής εκείνης πλήθος εξέσπασεν εις διάτορας κραυγάς με κυριαρχούσαν φράσιν «Έξω χολέρα». Έδιναν δε τοιαύτην εντύπωσιν με τας εκδηλώσεις των ώστε ενόμιζε τις ότι οι άνθρωποι αυτοί εξήλθον εκ των τάφων, δεν εγνώριζον τι έπραττον, έτρεχον ενηγκαλίζοντο, εκραύγαζον ... και ως δια μαγείας ενεφανίσθη πλήρης μουσική εκ πνευστών οργάνων παιανίζουσα το εμβατήριον «Του αητού ο γυιός».²¹

«Ο Διοικητής του Τάγματος Εθνοφυλακής κ. Κουρουκλής ομιλώντας από εξώστη σε συλλαλητήριο, το οποίο ωργάνωσαν φασιστικά και δοσίλογα στοιχεία, έκλεισε το λόγο του καλώντας το Λαό να ζητωκραυγάση υπέρ του Βασιλέως, ενώ σε Επιτροπές που παρουσιάστηκαν σ' αυτόν για να διαμαρτυρηθούν για την τρομοκρατία που ασκούν τα όργανα της Εθνοφυλακής και που θυμίζουν τετάρτη Αυγούστου, απάντησε ότι η τετάρτη Αυγούστου εξασφάλισε τάξη και ησυχία».²²

²¹ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ΑΕΠ (1944-1949), σ. 429: «Εκθεσις γεγονότων».

²² ΓΕΣ/ΔΙΣ, ΑΕΠ (1944-1949), σ. 435: Υπόμνημα διαμαρτυρίας των εαμικών οργανώσεων Σπάρτης προς την κυβέρνηση [...].

«Εθνοφύλακες χωρίς εντάλματα συλλήψεως, συνέλαβαν μερικούς αντάρτες και τους κρατούν στις φυλακές. Επίσης κάνουν δημόσια στα κεντρικότερα μέρη της πόλης έρευνες σε κοπέλες που τραγουδάνε πατριωτικά τραγούδια.»²³

«Επεσκέφθην τότε τον εγκατασταθέντα Νομάρχη, ονόματι Μπιστογιάννη, και του εξήτησα την βοήθειάν του δια την αποφυλάκισιν των κρατουμένων. Εκείνος ηρνήθη κατηγορηματικώς λέγων ότι η συνθήκη της Βάρκιζας όριζε ρητώς ότι οι κρατούμενοι παρά του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ θεωρούνται ως δοσίλογοι και θα παραμείνουν όπως δικασθούν κανονικώς εφ' όσον κατ' αυτών είχε σχηματισθεί δικογραφία και είχεν απαγγελθή κατηγορία. [...] Την επομένην εις μεγαλειώδη συγκέντρωσιν του Λαού της Λακωνίας ωμίλησεν από του εξώστου της Δημαρχίας ο Άγγλος Ταξίαρχος και ο υποφαινόμενος και αντελήφθην ότι ουδόλως ωχλήθη εκ των λόγων μου εις τον οποίον ωμίλησα περί του απουσιάζοντος τότε Βασιλέως Γεωργίου και υπεσχέθην ότι συντόμως θα απεφυλακίζοντο οι κρατούμενοι. Εν συνεχεία με εκάλεσε και μου είπε ότι συνεκάλεσε συμβούλιον εις το οποίον θα συμμετείχε αυτός, ο Νομάρχης, ο Δήμαρχος και ο υποφαινόμενος προς εξέτασιν του ζητήματος των φυλακισμένων. [...] Άφησα τότε την αίθουσαν και εξελθών αντίκρυσά ένα πλήθος το οποίον ανέμενεν και μόλις με αντελήφθη με ήρπασε εις τα χείρας και με ηρώτησε που κατευθυνόμην. Εις τα φυλακάς απήντησα. Και τότε όλο εκείνο το πλήθος έχον τον υποφαινόμενον εις τας χείρας και προπορευομένης της μουσικής με θούρια κατηθύνθη εις τας φυλακάς. Εκεί ανοίξας τας πύλας των φυλακών απηλευθέρωσα πάντας τους κρατουμένους».²⁴

«Στις 5.3.45, τη δεύτερη μέρα της άφιξής τους απέλυσαν 250 περίπου εγκληματίες, που είχαν συγκεντρωθή από ολόκληρη τη Λακωνία στις φυλακές της Σπάρτης και κατηγορούνται για συνεργασία με τον εχθρό και σωρεία άλλων εγκλημάτων στο διάστημα της κατοχής. Σε διαμαρτυρία Επιτροπών

²³ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ (1944-1949)*, σ. 438: Υπόμνημα των εαμικών οργανώσεων προς τη διοίκηση της 8^{ης} Ταξιαρχίας Εθνοφυλακής στην Τρίπολη.

²⁴ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ (1944-1949)*, σ. 430-431: «Εκθεσις γεγονότων».

του Λαού ο Ταγ/χης Κουρουκλής απάντησε ότι τούτο είναι αξίωση των Άγγλων».²⁵

«Και ενώ εξηκολούθουν αι πανηγυρικά εορταί δια την απελευθέρωσιν του Νομού Λακωνίας οι κομμουνισταί δεν έπαυσαν να διαμαρτύρωνται δια δήθεν κακομεταχειρίσιν των υπό της Εθνοφρουράς, φθάσαντες να θίγονται διότι εις πατριωτικά άσματα υβρίζετο η βρωμερά φυλή των Βουλγάρων!!».²⁶

«Σε χθεσινό συλλαλητήριο ολόκληρου του Νομού, που έγινε στη Σπάρτη, κυριαρχούσαν τα διασπαστικά του συμμαχικού αγώνα συνθήματα: «Κάτω η Σοβιετική Ένωση», «Κάτω ο Κόκκινός Στρατός» «Θάνατος στους Κουκουέδες κλπ.».²⁷

«Έγιναν συλλαλητήρια των Βασιλοφρόνων στα οποία τη ανοχή του κ. Δ/του και του κ. Νομάρχου ρίχτηκαν συνθήματα αντίθετα προς τις διακηρύξεις και συμφωνίες των Συμμάχων «Κάτω η Δημοκρατία» «Θάνατος στους Εαμοκουκουέδες» «Σόφια» κλπ., αυτός δε ο ίδιος ο κ. Δ/της της Εθνοφυλακής ζητωκραύγασε υπέρ του “Βασιλέως”».²⁸

Τα παραπάνω αποσπάσματα μας δίνουν μια εικόνα του κλίματος που ακολούθησε την άφιξη των κυβερνητικών αρχών στην επαρχία και την εγκαθίδρυση της νέας εξουσίας. Δεν θα επεκταθούμε εδώ στην τρομοκρατία που ακολούθησε και που διαμόρφωσε σε μεγάλο βαθμό τις συνθήκες που οδήγησαν στον εμφύλιο. Μπορούμε πάντως να θεωρήσουμε ότι στις περισσότερες περιπτώσεις η εγκαθίδρυση των νέων αρχών συνοδευόταν από ένα πνεύμα αναμέτρησης με τον «εαμοκομμουνισμό» και, όπως είδαμε και στα παραπάνω αποσπάσματα, μέσα από αυτό το πρίσμα αντιμετωπιζόταν κάθε ζήτημα. Οι εύλογες δε αντιδράσεις και διαμαρτυρίες των εαμικών οργανώσεων και όχι μόνο αντιμετωπίζονταν με ακόμη μεγαλύτερη εχθρότητα. Ήδη από το Μάρτιο του 1945, στις εκθέσεις του Γενικού Επιτελείου Στρατού που προσπαθούσαν να τεκμηριώσουν παραβάσεις της Συμφωνίας της

²⁵ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ΑΕΠ (1944-1949), σ. 434: Υπόμνημα διαμαρτυρίας των εαμικών οργανώσεων Σπάρτης προς την κυβέρνηση [...].

²⁶ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ΑΕΠ (1944-1949), σ. 431: «Εκθεσις γεγονότων».

²⁷ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ΑΕΠ (1944-1949), σ. 435: Υπόμνημα διαμαρτυρίας των εαμικών οργανώσεων Σπάρτης προς την κυβέρνηση [...].

²⁸ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ΑΕΠ (1944-1949), σ. 438: Υπόμνημα των εαμικών οργανώσεων προς τη διοίκηση της 8^{ης} Ταξιαρχίας Εθνοφυλακής στην Τρίπολη.

Βάρκιζας εκ μέρους του ΕΑΜ, ο εαμικός Τύπος αλλά και οι οργανώσεις ΕΑΜ, ΕΠΟΝ, Εθνική Αλληλεγγύη θεωρούνταν παράνομες. Προτεινόταν δε για την αντιμετώπιση του ζητήματος η ενίσχυση της Εθνοφυλακής, η γρήγορη εγκατάσταση δικαστικών αρχών και η αυστηρή εφαρμογή των νόμων, η εκκαθάριση του εκπαιδευτικού προσωπικού που θεωρούνταν φορέας της κομμουνιστικής προπαγάνδας, η γενικότερη άμεση εγκατάσταση πολιτικών αρχών, Χωροφυλακής και Αγροφυλακής και η επίσημη διάλυση του ΕΑΜ και των συναφών οργανώσεων «αίτινες τόσον εις τας Αθήνας ιδίως όμως εις τας επαρχίας εξακολουθούν να υφίστανται και να παρουσιάζονται ως επίσημοι οργανώσεις».²⁹

Γύρω από το ΚΚΕ και το ΕΑΜ είχαν συνασπιστεί πολλά στρώματα της ελληνικής κοινωνίας και ειδικά στις περιοχές που βρίσκονταν στην επικράτεια της πρώην Ελεύθερης Ελλάδας της Κατοχής. Η συσπείρωση αυτή γιγάντωσε το ΕΑΜ αλλά και το ΚΚΕ που μετεξελίχτηκε, βίαια θα λέγαμε, σε κόμμα εκατοντάδων χιλιάδων. Η πολιτική δύναμη που αντλούνταν από αυτή τη βάση θεωρήθηκε ικανή για να εδραιώσει την εαμική παράταξη στην πολιτική σκηνή της χώρας μέσα από το δημοκρατικό δρόμο που υποσχόταν ο Χάρτης του Ατλαντικού και η Συμφωνία της Τεχεράνης. Αποδεχόμενο όμως το ΕΑΜ, με τη Συμφωνία της Βάρκιζας, να παραδώσει την εξουσία του ταυτόχρονα έχανε σε μεγάλο βαθμό τα ερείσματα του στον κόσμο που είχε πλαισιώσει και είχε επενδύσει κοινωνικά και πολιτικά στην εξουσία αυτή. Του απέμειναν τα συνδικάτα και οι συνεταιρισμοί, που θα έχανε επίσης βίαια στη σφοδρή επίθεση που ακολούθησε.

²⁹ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ (1944-1949)*, σ. 515-520: «Εκθεσις περιληπτική της εσωτερικής καταστάσεως μηνός Μαρτίου 1945 (βάσει επισήμων εκθέσεων των Ανωτέρων Στρατ. Δ/σεων Ελλάδος)» της Διεύθυνσης Πληροφοριών του ΓΕΣ.